Diacon ENE BRANIŞTE
Asistent Universitar

UNIFORMITATEA IN SĂVÂRŞIREA SERVICIILOR DIVINE

DONAŢIA
PREOT PROFESOR NICULAE M. POPESCU

BUCUREŞTI
TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE ORTODOXA
1950

DONAȚIE
PROF. PROFESOR NICOLAE

CUPRINSUL.

I.

Scurt istoric:

Uniformitate și diversitate liturgică în trecut

Pag.

1. In Biserica ecumenică a primelor trei veacuri . . . 3
2. Din secolul IV înainte 4
3. Uniformitate și diversitate în cadrul ritului liturgic bizantin 6

II.

Uniformitate și diversitate în cultul Bisericii Ortodoxe Române.

1. Cauzele lipsei de uniformitate în săvârșirea serviciilor divine din Biserica Ortodoxă Română 10
2. Limitele și caracterul uniformității liturgice. Necesitatea și importanța ei 18
3. Rolul liturghisitorului în realizarea și păstrarea uniformității cultului 21

III.

Măsuri și mijloace pentru realizarea uniformității în săvârșirea serviciilor divine 23

IV.

Norme sau îndrumări generale, de aplicat în cazuri de divergențe și nedumeriri tipiconale 27

I.

SCURT ISTORIC:

UNIFORMITATE ȘI DIVERSITATE LITURGICA IN TRECUT.

1. In Biserica ecumenică a primelor trei veacuri [1]).

In primele trei secole creștine a domnit în cultul Bisericii ecumenice o uniformitate destul de accentuată. O dovadă este faptul că episcopi din regiuni foarte depărtate unele de altele, ca de exemplu Policarp al Smirnei și Anicet al Romei, pot concelebra liturghisi fără nicio dificultate cu ocaziunea întâlnirii lor la Roma în anul 155. Liturghia primelor trei veacuri se înfățișează ca un tip uniform, încă fluid și susceptibil de modificări de amănunt. Există adică o schemă generală fixă și uniformă, de tradiție sau origine și cu autoritate apostolică. Aceasta era, după toate probabilitățile, liturghia oficiată la început de soborul Sfinților Apostoli în Ierusalim și răspândită de aci în tot Răsăritul creștin, de către primii misionari, adică de Sfinții Apostoli înșiși, în frunte cu Sf. Pavel, și de ucenicii lor direcți și indirecți. Cadrul ei general era fix, adică momentele principale ale rânduielii de slujbă se înlănțuiau peste tot în aceeași ordine, iar tema și conținutul sau ideile de căpetenie ale marei rugăciuni a Sfintei Jertfe **(anaforà)**, în cadrul căreia se sfințeau darurile și care constituia nucleul primitiv al Liturghiei, erau precis determinate sau stabilite în conștiința tuturor sfinților slujitori creștini.

Această uniformitate era întreținută în întreaga Bise-

---

1. Pentru primele două paragrafe din această parte, vezi mai pe larg A. Fortescue, *La Messe. Etude sur la liturgie romaine*. Trad. par A. Boudinhon, III ed., Paris (f. a.), p. 63 seq. și Pr. P. Vintilescu, Curs (litografiat) de Istoria Liturghiei, Buc. 1940, pp. 185 sq., 229 sq., 271 sq.

rică, prin raporturile de interdependență în care se găseau diferitele centre creștine, datorită originii lor misionare; Bisericile cele mai noui liturghiseau după modelul primit dela misionarii care convertiseră, iar frecventele călătorii misionare ale primilor propoveduitori creștini susțineau și verificau păstrarea cu fidelitate a tradiției liturghice predate de ei. Ca mărturii documentare ale uniformității liturghice din primele trei secole ne-au rămas așa numitele **«Rânduieli bisericești»** (Kirchenordnungen, Ordonnances ecclésiastiques), care sunt de fapt prototipul originar al cărților noastre de cult sau al Tipicului, și care, în forma lor actuală, provin din secolul IV-V, dar transmit de fapt o tradiție și un material liturghic mai vechiu, cel puțin din secolul III.

2. Din secolul IV înainte.

Dar înlăturatul acestei uniformități generale, exista dintru început germenele sau posibilitatea unor deisebiri de amănunt, în dreptul de improvizație personală, pe care **Didahia (Învățătura) celor 12 Apostoli** (cap. X) îl rezervă cu exclusivitate profeților, dar pe care — într'o măsură mai redusă — îl avea orice liturghisitor. Firește, această improvizație respecta schema sau rânduiala generală și uniformă a Liturghiei; ea se mărginea de fapt la avânt sau inspirație, la unele expresii sau cuvinte [2]), ori la desvoltarea — mai mare sau mai mică — a unor teme sau idei secundare dinlăuntrul anaforei euharistice (mai ales la **diptice** sau marea rugăciune de mijlocire generală pentru vii și morți). Existau apoi mici variante înlesnite fie de lipsa unui Tipic oficial, fie de predilecțiuni sau preferințe locale, ca de exemplu deosebirile în gruparea și numărul lecturilor biblice din Vechiul Testament, dintre Liturghia redată în cartea a doua a **Constituțiilor Apostolice** (prima lectură se alegea din orice carte istorică) și cea transmisă de cartea a opta din același izvor liturghic (prima lectură se alegea numai din Lege, adică din cărțile lui Moise).

---

2. De ex., pentru formula *Sus să avem inimile* din dialogul introductiv dintre popor și credincioși (strană), înainte de începerea marei rugăciuni a Sfintei Jertfe (anaforă), la Sf. Ciprian *(De dominica oratione,* 31) găsim *Sursum corda,* pe când în liturghia din cartea VIII a *Const. Apost.* avem: "Ανω τὸν νοῦν *(Sus mintea!).*

Totuşi, aceste mici diferenţe verbale, desvoltându-se şi înmulţindu-se cu timpul, au dus treptat la o multiplicitate de anafore (nucleul liturghiilor diferite de mai târziu). Deosebirile liturgice caracteristice fiecăreia din marile regiuni ale Bisericii, se accentuiază mai ales dela sfârşitul secolului IV înainte, datorită fie împrejurărilor istorice locale, fie caracterului etnic al noilor credincioşi sau datinelor legate de vechea lor religiune, fie slăbirii treptate a coheziunii şi solidarităţii originare dintre diferitele centre şi regiuni ale Bisericii, fie situaţiei noui a creştinismului victorios, care cerea desvoltarea unora din formele vechi de cult sau creiarea altora noui, concomitent cu progresul doctrinei, cu evoluţia pietăţii şi cu nevoi de disciplină. Respectându-se unitatea primară a fondului, s'au adăugat treptat contribuţiile personale şi accesorii ale marilor liturghisitori, prin adaptări locale, prin accentuarea sau lăsarea în umbră în o regiune a unui amănunt, în altă regiune a altuia, ş. a. m. d. Aşa s'a ajuns la variantele care au dat naştere la aşa numitele **rituri sau grupe liturgice** [3]).

Dintre acestea, în Răsărit s'a impus cu încetul, în întrebuinţarea generală, **ritul liturghic bizantin,** adică rânduiala de slujbă statornică în Bizanţ, capitala imperiului de Răsărit. Ea este la origine Liturghia Sfântului Iacov, trecută prin filiera Antiohiei şi transportată apoi de aci în Constantinopol, unde primi o desvoltare proprie, deosebită, şi de unde, datorită situaţiei sale privilegiate, de liturghie a metropolei principale a imperiului bizantin, se răspândi la toate popoarele ortodoxe de sub stăpânirea bizantină, influenţând şi apoi înlocuind pe cele mai vechi: a Sf. Iacov (din Asia Mică, Siria şi Palestina) şi cea a Sfântului Marcu (din Egipt). Procesul acesta de subplantare a vechilor liturghii şi de generalizare a ritului bizantin s'a produs mai ales în secolele X—XIII.

Astfel, ritul bizantin ajunse de fapt ritul liturgic al întregii creştinătăţi ortodoxe (fără eterodocşii răsăriteni). Liturgiştii apuseni îi spun de obiceiu **rit grec sau greco-slav,** iar noi îi spunem **rit bizantin.** In fond însă, el este de mult sinonim cu

---

3. Despre enumerarea şi diferitele slasificări ale riturilor liturgice, vezi lucrările citate la nota 1. In plus, S. Salaville, *Liturgies orientales. Notions générales. Elements principaux.* Paris 1932, p. 14 sq.

Ortodoxia însăși și a fost tradus în limbile tuturor popoarelor ortodoxe, rămânând chiar și în întrebuințarea diferitelor grupe de «uniți», foști ortodocși, după aderarea lor succesivă la uniația cu Roma.

3. **Uniformitate și diversitate în cadrul ritului liturgic bizantin** [4]).

Se înțelege că o uniformitate absolută nu s'a putut înfăptui, în materie de cult, pe întreg teritoriul Ortodoxiei, așa după cum nu s'a putut menține nici în întreaga Biserică creștină. De ce? — Pentrucă această uniformitate, atâta vreme cât s'a putut păstra, nu era ceva impus sau decretat oficial, ci apare ca rezultatul unei acceptări de bună voie a unei influențe venite dela un centru, datorită prestigiului misionar, administrativ sau cultural al acestuia. Ea nu este, cum s'ar părea, opera **Tipicului,** ci, dimpotrivă, **Tipicul** este creația și expresia tendinței de uniformizare.

Se știe că originea Tipicului este atribuită de o tradiție fără nicio bază istorică, lui Chariton Mărturisitorul din sec. III († 270), apoi cuvioșilor Părinți Eftimie și Teoctist din secolul următor. In fond, el are obârșie mânăstirească; adevăratul lui ctitor se pare a fi Sfântul Sava cel Sfințit († 531), creiatorul și organizatorul vestitei lavre a Savaiților, de lângă Ierusalim, pe care tradiția îl socoate autor al voluminosului Tipic mânăstiresc tradus și la noi, în secolul trecut și numit **Tipicul cel Mare** sau al **Sf. Sava** (în realitate de proveniență rusească). Refăcut și completat de Sfronie, patriarhul Ierusalimului († 638), apoi de Sfântul Ioan Damaschinul, Tipicul savait a fost mai târziu adaptat de Teodor Studitul, renumitul imnograf și igumen al mânăstirii Studion din Constantinopol, care îl impuse în uzul mânăstirii sale, devenind astfel «Tipicul Studiților» și răspândindu-se apoi în toate mânăstirile grecești; de aci a fost adoptat și în Bisericile slave și în cea românească, dar nu sub forma pur studită, ci mai mult în varianta ei atonită, adică în forma în care s'a localizat și s'a desvoltat în mânăstirile Sfântului Munte (Athos).

---

4. Pentru acest paragraf vezi mai pe larg Ene Braniște, *Liturghierul. Studiu istorico-liturgic.* Teză de licență (manuscris dactilografiat). București 1938, p. 86 sq.

La realizarea și menținerea unei uniformități liturgice mai accentuate, în cadrul ritului bizantin, au contribuit **cărțile de slujbă** în general, atât sub forma lor de manuscrise, — care au fost în uz până în secolul trecut și care se copiau, de obiceiu, stereotip, unul după altul — dar mai ales sub forma de tipărituri, începând dela sfârșitul secolului al XV-lea înainte. Cărțile de slujbă grecești sunt modelul și originalul după care au fost traduse atât cele slave cât și cele românești.

O preocupare expresă a oficialității bisericești sau a diferitelor centre monahale pentru realizarea uniformității liturgice apare de altfel încă mai dinainte, prin așa numitele διατάξεις și ἀκολουθίαι (rânduieli de slujbă, care se înmulțesc mai cu seamă din secolul al XIV-lea înainte [5]); dar această uniformitate devine un fapt împlinit abia în urma tipăririi liturghiilor, fără a deveni totuși absolută nici chiar până astăzi. Lipsa unui control oficial al tipăriturilor liturgice și faptul că originalele acestor cărți — adică cele grecești — s'au tipărit până la sfârșitul veacului trecut, aproape exclusiv într'un centru neortodox (Veneția), a făcut ca unii editori să strecoare în edițiile lor unele din reminiscențele diversității care domnea în vechile manuscrise sau codici. Variația dintre diferitele ediții e mai accentuată în ceea ce privește tipicul sau notele introduse între rugăciuni, note tipiconale care erau aproape inexistente în vechile manuscrise și a căror lipsă începe să fie umplută abia din secolul al XIII-lea înainte, prin acele **Diataxe** sau **Rânduieli de slujbă,** anonime sau oficiale. Dintre acestea, se impune ca oficială și se generalizează cu timpul, în toată Ortodoxia de rit bizantin, cea alcătuită de patriarhul Filotei al Constantinopolului, din sec. XIV, care isbutește să realizeze o uniformitate mai accentuată în săvârșirea principalelor slujbe (Vecernia, Utrenia și Liturghia), atât ca text (formular) cât și ca tipic. Această diataxă apare sub forma a două «Constituții» sau rânduieli, dintre care prima definea rolul diaconului la Vecernie, Utrenie și Liturghie (Διάταξις τῆς ἱερᾶς διακονίας), iar a doua stabilește cu deamănuntul rânduiala și formulele Proscomidiei și Litur-

---

5. Vezi Pr. P. Vintilescu, *Sensul cuvintelor* διάταξις *si* ἀκολουθία *in terminologia liturgică.* București 1946 (extras din *Volumul omagial* închinat Patriarhului Nicodim, cu prilejul împlinirii vârstei de 80 ani).

ghiei. Traducerea ei de azi din liturghierele românești nu reprezintă însă forma autentică sau originară.

Rânduiala lui Filotei n'a putut, totuși, impune o uniformitate absolută pe tot întinsul Ortodoxiei. Astfel, chiar numai în sânul Bisericii Ortodoxe de limbă greacă, deosebim trei grupe regionale, după cele trei mari patriarhate răsăritene: de o parte grupa **Marei Biserici** (a Patriarhiei ecumenice), reprezentată de manuscrisele atonite și ateniene; de alta, **grupa Alexandriei** (sau cea egipteană), reprezentată odinioară de manuscrisele sinaite iar azi de cărțile liturgice tipărite la Tripolis; în sfârșit, **grupa Ierusalimului** (palestineană), reprezentată de manuscrisele din mânăstirile palestiniene (Sf. Sava, Sf. Mormânt, ș. a.), de vechiul Tipic, zis **cel Mare** sau **al Sf. Sava**, iar azi de cărțile de slujbă editate laIerusalim. La acestea se adaugă un grup aparte, cu remarcabile diferențe față de celelalte și anume cel al mânăstirilor basiliene dela Grottaferrata (lângă Roma), cu multe influențe latine, care se reflectă în edițiile de Roma, tipărite pentru uzul uniților și Italo-Grecilor.

Cu atât mai sensibile apar deosebirile care despart Bisericile ortodoxe naționale în trei grupuri, după cele trei limbi liturgice principale întrebuințate în ritul bizantin: cea greacă de o parte, cele slave de alta și cea românească de alta.

Cărțile de slujbă ale popoarelor ortodoxe din grupul slav reprezintă, incontestabil, o copie fidelă a celor grecești, după care au fost traduse. Ele au primit însă cu timpul și unele desvoltări sau particularități cu caracter local, regional sau național. Cu deosebire **Mineiele** se resimțiră de aceste influențe, prin adăugarea slujbelor acelor neomartiri sau sfinți naționali, intrați succesiv în calendarul ortodox, al căror culte era, sau este și azi, local, adică mărginit la regiunea de unde provenea sau unde i se păstrează moaștele (Sf. Metodie și Chiril la Bulgari, Nicodim, Filofteia, Paraschiva, Ioan cel Nou, Dimitrie Basarabov în România, ș. a.).

Cât privește cărțile românești de slujbă, și ele reproduc de asemenea destul de fidel, originalele grecești, după care au fost traduse, dar ele primiră o dublă influență slavă: una moștenită din vechile cărți de limbă paleo-slavă, care au fost în uz la noi atâta timp cât în bisericile românești s'a slujit în slavonește (adică până în sec. XVII—XVIII) și care au servit

în parte traducătorilor ca originale alături de cele grecești, iar alta venită ulterior din partea de Răsărit a Țării. Marele popor rus nu s'a mărginit numai să primească aidoma cultul bizantin, a cărui splendoare fusese pentru el determinantă în adoptarea creștinismului sub forma sa ortodoxă, ci i-a adăugat și ceva din geniul specific al Ortodoxiei rusești, prin desvoltarea unor amănunte și prin sporirea și accentuarea pompei, a fastului și strălucirii în săvârșirea acestui cult. Unele din aceste desvoltări și particularități ale cultului Ortodoxiei rusești s'au transmis apoi și în practica sau în cărțile noastre de slujbă, prin intermediul edițiilor de Iași, Neamțu sau Chișinău. Așa se face că **Liturghierul** românesc are, de exemplu, unele puncte comune cu cele slave, spre deosebire de cel grecesc. Iată câteva din ele:

— La Proscomidie: formula «Pomenește Doamne...», cu care se pomenește numele tuturor viilor și morților la miridele din prescura a patra;

— La Liturghie: «Doamne, mântuește pe cei binecredincioși»; ectenia pentru morți, intercalată după ectenia întreită; formule mai multe la pomenirile dela vohodul mare; Invățătura pentru sfărâmarea Sf. Agneț; «Arătarea pentru oarecari îndreptări la slujirea Liturghiei celor mai 'nainte sfințite», ș. a. Toate acestea reprezintă în liturghierul nostru influențe ale liturghierului rusesc. Tot prin influența cărților rusești se explică și unele nepotriviri care existau între calendarul sau sinaxarul nostru și cel grecesc, ca de exemplu data prăznuirii Sf. Ecaterina (la Ruși și în vechile ediții românești ale Mineiului=24 Noembrie, iar la Greci = 25 Noembrie).

Cultul bizantin de limbă românească reprezintă astfel o sinteză sau o poziție intermediară între cel de limbă greacă și cel de limbă rusă, dar, la rândul lui, posedă și el particularități naționale sau locale, adică elemente care-i sunt specifice și pe care nu le au nici cel grecesc nici cel rusesc.

Astfel, ca să exemplificăm tot cu rânduiala Liturghiei, iată câteva din ele:

— mirida și formula specială pentru pomenirea ctitorilor la Proscomidie (Liturghierul de Cernica 1927 și cel de București 1937);

— cele două mari rugăciuni care preced pomenirea nomi-

nală a viilor și a morților la Proscomidie («Primește, Doamne, jertfa aceasta...» și «Pentru pomenirea și iertarea păcatelor tuturor celor din veac adormiți...») și care apar pentru prima dată în Liturghierul de Iași 1845;

— practica miruitului dela sfârșitul Liturghiei, ș. a.

II.

UNIFORMITATE ȘI DIVERSITATE IN CULTUL BISERICII ORTODOXE ROMANE.

Limitând din ce în ce mai mult sfera obiectului preocupărilor noastre și restrângându-ne la cultul sau modul de săvârșire a serviciilor divine din Biserica Ortodoxă Română — care ne interesează aici în chip deosebit — vom găsi, ca și în cadrul mai larg al întregului teritoriu de rit bizantin, o uniformitate de netăgăduit, dar nu absolută, adică nu extinsă până la cele mai mici amănunte. Deși e vorba de un teritoriu mult mai limitat și de o Biserică ortodoxă cu o omogenitate etnică și sufletească recunoscută, totuși, împrejurările istorice care au despărțit multă vreme pe credincioșii ei în grupe izolate, datorită fie stăpânirilor streine succesive fie condițiilor geografice, au favorizat și întreținut influențe periferice deosebite și desvoltări locale sau particularități regionale de amănunt, care sunt uneori destul de vizibile și de importante. Astfel, cui nu-i sar în ochi deosebirile, sub raportul muzicii bisericești, dintre diferitele regiuni ale Ortodoxiei românești? N'auzim noi adesea pe unii din credincioșii noștri întrebându-ne: de ce la biserica X părintele cutare face așa, pe când părintele X dela altă biserică face într'altfel?

1. **Cauzele lipsei de uniformitate în săvârșirea serviciilor divine din Biserica Ortodoxă Română.**

Să vedem mai întâi care sunt cauzele acestor deosebiri regionale de amănunt din cadrul cultului nostru?

a) Cea dintâi e **diversitatea influențelor străine,** adică venite fie dela Bisericile Ortodoxe vecine, fie din partea confesiunilor neortodoxe, influențe care s'au încrucișat pe pământul românesc și care s'au exercitat nu peste tot cu aceeași intensitate, ci se resimt în unele părți mai slab, în altele mai puternic, ș. a. m. d.

Astfel, în Vechiul Regat, dar mai ales în Muntenia și Oltenia, unde ritul bizantin s'a păstrat mai curat și mai nealterat decât în restul țării, a fost mai puternică influența grecească, mai ales în epoca fanariotă, și chiar după aceea, până la semularizare. Din această pricină, aproape toate cărțile noastre liturgice, tipărite în cuprinsul Mitropoliei Țării Românești de odinioară (Ungro-Vlahiei), reprezintă varianta românească cea mai fidelă a originalelor grecești corespunzătoare, începând cu însuși Tipicul oficial al Bisericii, care nu e decât o traducere exactă a Tipicului Marei Biserici ecumenice, reproducând mai toate particularitățile slujbelor arhierești din Catedrala Patriarhiei dela Constantinopol.

Moldova, dimpotrivă, a fost deschisă mai ales influențelor slave, de proveniență polonă, venite din Nord, sau rusească, din Răsărit, în deosebi dela Kiew, începând cu marele mitropolit de origine românească Petru Movilă, din secolul al XVII-lea. Unele din aceste influențe s'au generalizat apoi în tot restul țării, cum e cazul cu **molitva pentru pomenirea generală a morților,** din rânduiala Proscomidiei, cu prețioasele **Povățuiri** dela sfârșitul Liturghierului, care apar pentru prima dată în edițiile tipărite în prima jumătate a veacului trecut la Chișinău (1815) și Iași (1845), sau cu sărbătoarea, specific rusească, a **Acoperământului Maicii Domnului,** înscrisă în sinaxarele noastre la 1 Octombrie. Altele întreprind abia acum o timidă încercare de pătrundere directă în practica liturgică din inima țării, ca de exemplu slujba, de origine rusească, a **Pasiilor sau a Patimilor,** (pentru Duminicile Postului Mare) [6] și cea a **Prohodului Maicii Domnului** din ajunul Sântă-Măriei Mari[7].

Insfârșit în Ardeal, în virtutea legăturilor cu Apusul, se resimte oarecare influență romano-catolică, vizibilă mai ales în caracterul muzicii liturgice din această regiune, atât de deosebită de cea psaltică bizantină, din restul țării. Influența cultului catolic s'a furișat de altfel și dincoace de munți, în unele mici amănunte, ca de exemplu confuzia care se face în Capitală

---

6. Vezi Protos. Nicodim Ioniță, *Rânduiala Sfintei slujbe a dumnezeeștilor Patimi ale Domnului nostru Iisus Hristos (Pasiile)*, Buc. 1941.

7. Vezi ediția tipărită de Pr. T. Negoiță, cu titlul: *Prohodul Adormirii Maicii Domnului*, Buc. (Tip. «Fântâna Darurilor»), f. a.

între cultul Sf. Antonie de Padova (catolic) și cel al Sf. Antonie cel Mare, sau **Sâmbăta Morților** dintre 26 Octombrie (Sf. Dumitru) și 8 Noembrie (Sf. Arhangheli), care e o imitație a pomenirii generale anuale a morților pe care catolicii o au în calendarul lor la 2 Noembrie.

b) La influențele străine cu caracter mai mult sau mai puțin regional și periferic, se adaugă, ca un alt factor de accentuare a diversității în ritualul divin, **particularitățile locale,** adică acele practici și uzuri autohtone, variabile dela o parohie la alta, uneori de veche tradiție și adânc înrădăcinate, stabilite fie prin autoritatea personală a unor liturghisitori bătrâni cu reputație de buni bisericași, fie printr'o permanentă și îndelungată cultivare a lor de către toți credincioșii din aceeași localitate, cu consensul slujitorilor respectivi. Acestea fac ca modul de săvârșire a serviciilor divine să difere — în unele amănunte — nu numai dela regiune la regiune, ci și dela o biserică la alta, în una și aceeași parte a țării. Ele au uneori putere de lege absolută și sunt mai tari ca Tipicul, în caz că se găsesc în contradicție cu prevederile lui exprese.

E știut câte dificultăți provoacă asemenea uzuri locale slujitorilor tineri, originari din alte părți, sau transferați din alte parohii, până se obișnuiesc cu ele, pentru a menaja susceptibilitatea și tradiționalismul credincioșilor localnici, care atrag adesea atenția **unor asemenea slujitori,** că preoții dinaintea lor făceau în altfel sau că ei «așa au apucat dela părintele lor cel bătrân». In aceeași situație este pus de altfel orice preot care trebue să slujească, întâmplător sau temporar, la altă biserică decât la aceea la care slujește de obiceiu, chiar când e vorba de o biserică vecină. Din teama de a nu contraveni uzului local sau de «a nu strica tradiția bisericii» respective, el se simte adesea nevoit să consulte, în unele cazuri, pe cântărețul sau pe paracliserul locului, ca să-i arate cum făcea părintele lor în cutare sau cutare loc sau moment al slujbei.

Așa se face, de exemplu, că, la Heruvic, în unele biserici se face cădire mare (în toată biserica, deci și în tindă sau pronaos), iar în altele cădire mică (numai în naosul sau sânul Bisericii) sau că, în unele părți se întrebuințează la logodnă batiste în loc de inele, ș. a. m. d. Lupta cu astfel de particularități și tradiții locale — în cazul când unii liturghisitori cu mai multă

voință și inițiativă personală încearcă să li se împotrivească sau să le desrădăcineze — este de cele mai multe ori grea și se sfârșește mai totdeauna cu capitularea preotului și a Tipicului, iar uneori dă naștere chiar la incidente și conflicte regretabile între preot și enoriași.

c) In al treilea rând, lipsa de uniformitate în săvârșirea serviciilor noastre divine a fost, dacă nu cauzată, cel puțin favorizată și întreținută de **cărțile liturgice** înseși.

Lucrul se explică, pe de o parte, **prin diversitatea edițiilor** acestor cărți aflate concomitent în uz. E știut că, până pe la anul 1868—1870, de când tipărirea cărților de slujbă pentru tot Vechiul Regat se face numai la Tipografia Cărților Bisericești din București și sub îngrijirea Sf. Sinod, mai fiecare Episcopie își avea tiparnița ei proprie și deci ediții deosebite ale cărților de cult. Aveam astfel de tiparnițe și centre de editare a cărților de cult la Râmnic, Târgoviște (Mânăstirea Dealu), București (Snagov), Buzău, Iași și Mânăstirea Neamțu. Ardealul continuă, și după această dată, până la 1918, să-și aibă cărți proprii de slujbă, tipărite mai ales la Buda și la Sibiu [8]).

Cu toate că, de obiceiu, aceste cărți circulau și peste limitele Eparhiei de obârșie și reprezentau, de cele mai multe ori, copii fidele ale celor mai vechi din alte centre sau Eparhii, totuși uneori editorii sau diortositorii lor își permiteau să strecoare în ele și adause noui sau particularități locale, iar unele ediții reprezintă revizuiri serioase în limbă și tipic, față de cele anterioare (ca de ex. Liturghierele tipărite la: Iași 1759, Chișinău 1815 și 1818). Multe din exemplarele vechilor ediții rămâneau în circulație chiar și după apariția altora similare mai noui. In același moment din istoria Bisericii noastre se aflau

---

8. Ba și după Intregire se continuă în unele Eparhii ardelene tipărirea separată de cărți pentru uzul liturgic, sub forma camuflată de extrase sau cărți pentru folosința preotului. Astfel, în 1940 s'a tipărit la Arad, cu binecuvântarea episcopului de acolo, *Acatistul Domnului nostru Iisus Hristos și Paraclisul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, după rânduiala din Eparhia Aradului* (deosebită de cea obișnuită, din Ceaslov). A se vedea, de asemenea, *Curs de Tipic preoțesc*, tipărit de prot. C. Vladu în 1943 la Caransebeș, cu binecuvântarea episcopului local («Curs», care în realitate nu e decât un extras din Molitfelnic sau un fel de Aghiasmatar neoficial).

deci, în uzul liturgic — cum se află încă și azi — ediții foarte deosebite între ele ca vechime.

De aci și unele diferențe de amănunt în practică, dela un liturghisitor la altul. Astfel, majoritatea preoților de azi, servindu-se de liturghierele mai vechi (de obiceiu cele de București 1912, 1921 și 1927), nu scot la Proscomidie mirida pentru îngeri, care nu e prevăzută în aceste liturghiere. Alții însă, de obiceiu preoții tineri, se conformează ultimei ediții — aceea din 1937 — care prevede, pentru prima dată la noi, miridă pentru îngeri, după liturghierul grecesc. Apoi, unii liturghisitori zic: «Înțelepciune, drepți...» și «Puternic!», iar alții: «Cu înțelepciune, drepți (dreaptă)...» și «Puterilor», după cum găsesc scris în liturghierele de care se folosesc, după cum au apucat prin tradiție dela înaintași, sau după cum au auzit pe alții, ș. a. m. d. Pe de altă parte, uniformizarea a fost împiedecată sau îngreuiată de **imperfecțiunea cărților de slujbă:** inexistența, insuficiența sau lipsa de preciziune a instrucțiunilor de tipic pentru unele amănunte din rânduiala slujbelor, redactarea confuză și ambiguă a acestor instrucțiuni, etc., provoacă și ele nedumeriri, confuzii și divergențe în practica liturgică. Se știe că, în general, edițiile mai vechi ale cărților de ritual erau mai sărace și mai laconice în ceea ce privește îndrumările de tipic. Dar chiar și cele noui nu sunt încă desăvârșite în această privință. Astfel, de exemplu, chiar și liturghierul cel mai nou (1937), care a rezolvat multe din lacunele de ordin tipiconal ale edițiilor anterioare, nu are informațiuni suficiente despre ritualul exact al unor momente capitale din rânduiala Liturghiei celor mai 'naainte sfințite (vohodul mare și împărtășirea). Ce să mai zicem de slujbele în sobor, despre care cărțile noastre de slujbă nu spun mai nimic?

Nu mai puțin a contribuit la lipsa de uniformitate în săvârșirea serviciilor divine și **desacordul dintre diferitele cărți de slujbă.** Câți dintre noi n'am observat, de exemplu, nepotrivirea dintre Tipicul Sfântului Sinod sau al Sf. Sava de o parte și dintre Triod și Penticostar de alta, în felul cum prezintă unul și același amănunt?

Iată două cazuri de asemenea divergențe.

Primul: după Triod (de acord cu Tipicul Sf. Sava), **rugăciunea binecuvântării sălciilor** din Duminica Floriilor se citește

îndată după Psalmul 50, pe când după Tipicul oficial al Sf. Sinod ea se zice în loc de Svetealnă, după «Sfânt este Domnul, Dumnezeul nostru...».

Al doilea: după Tipicul Sf. Sinod (în concordanță cu cel grecesc), **ectenia mare dela slujba din noaptea Invierii** se zice afară din biserică, pe când după Penticostar ea se zice în biserică [9]).

Ba găsim uneori confuzii și contradicții în una și aceeași rânduială sau slujbă. Un astfel de caz ne oferă, de ex., Molitfelnicul, **la Rânduiala ce se face pentru curățirea femeii lăuze la 40 de zile după naștere**: povățuirile din fruntea acestei Rânduieli presupun că în cazul când femeea aduce cu sine și pruncul, acesta e deja botezat (ceea ce reiese și din faptul că, la sfârșit, preotul îl ia și îl duce și în altar), pe când din textul a două molitfe din cursul acestei Rânduieli reiese că pruncul e nebotezat (pentrucă abia atunci ne rugăm pentru el ca Dumnezeu să-l învrednicească, la vreme cuvenită, de sfânta luminare) [10]).

De altfel, studiile de specialitate ale liturgiștilor au arătat că, în general, cărțile noastre de slujbă, cu toate revizuirile și îmbunătățirile făcute până acum, sunt încă departe de a fi atins perfecțiunea dorită, atât în traducerea textului rugăciunilor și formulelor liturgice, cât și în redactarea notelor sau instrucțiunilor de tipic. Până și liturghierul, care este cea dintâi carte de slujbă în ordinea importanței și care a fost cel mai mult studiat și îmbunătățit până acum, chiar în ediția lui cea mai nouă — aceea de București 1937 — conține încă multe erori, lipsuri, nepreciziuni și confuzii sau inexactități de traducere, precum și părți care trebuesc revizuite, adăogite și completate sau precizate, sau chiar suprimate. Am pomenit și până acum câteva din ele. Restul se pot vedea în unele recenzii și studii anterioare [11]).

d) A patra cauză care provoacă diversitate în săvârșirea serviciilor divine este **ignorarea, neconsultarea sau nerespectarea**

---

9. A se vedea și alte nepotriviri, semnalate de Pr. T. Negoiță, în articolul *Slujbele din Săptămâna Patimilor*, în rev. «Amvonul» (Buc.), an. XXI, nr. 1—3 (Ian.-Martie 1942), pp. 15—19.

10. Comp. Molitfelnicul de Buc., 1937, pp. 42 și 45.

11. Vezi în deosebi Pr. P. Vintilescu, *Insemnări pentru o nouă ediție a liturghierului*, Buc. 1947 și Diacon Ene Braniște, *Observațiuni și propuneri pentru o nouă ediție a liturghierului românesc*, Buc. 1945-46.

voită și conștientă a Tipicului sau a rânduelii din cărțile de slujbă, de către unii liturghisitori. Această abatere dela litera expresă a Tipicului și a rânduelilor sfinte poate lua forma de **omisiuni și prescurtări** (mai ales în textele ecteniilor), de **inovațiuni, improvizații sau creații noui** și personale, mai ales în textul sau formulele rituale, iar uneori poate degenera în adevărate **impietăți liturgice** (ca liturghisirea fără împărtășire, folosirea de apă rece în loc de **Căldură** la plinirea Sfintelor Daruri, ș. a.) [12].

e) **Interpretarea uneori excesivă și abuzivă** a pogorământului **«precum va vrea cel mai mare»**, înscris în Tipic, — prin care se acordă proestosului dreptul și libertatea de a dispune în unele cazuri sau de a adapta rânduiala la necesitățile și împrejurările momentului și locului — dă și ea naștere la o pluralitate de moduri în oficierea sfintelor slujbe: unul face într'un fel, altul în altfel, ș. a. m. d.

f) **Confuzia care se face uneori între rânduiala slujbelor cu arhiereu și cea a slujbelor obișnuite** explică și ea unele greșeli sau abateri dela rânduiala corectă a Tipicului, ca de ex.: lăsarea ușilor împărătești deschise în tot timpul liturghiei, ca la liturghia arhierească (cum se întâmplă pe la unele biserici din orașe) [13] sau dreptul arogat de protosul nearhiereu de a da el însuși, celorlalți preoți conliturghisitori, părticele din Sf. Trup, la împărtășire, așa cum numai arhiereul are dreptul de a face [14].

g) O ultimă cauză pe care o enumerăm, este **antinomia sau nepotrivirea dintre «practică» de o parte și «litera» cărților de slujbă, de alta.** Procesul veșnic al antagonismului dintre tradiție și inovație sau progres se poate constata și în domeniul liturgic, unde de obiceiu litera scrisă a cărților de slujbă reprezintă tendința conservatoare. Este de ajuns să ne gândim, de pildă, la rezistența îndelungată a liturghierului în fața formelor și a formulelor noui sau a desvoltărilor create sau puse în circulație de inventivitatea liturghisitorilor. Acestea circulă adică, în practică, fie sporadic la început, fie chiar și după generalizarea lor

---

12. Pentru amănunte, a se vedea lucrarea noastră *Preotul de azi ca liturghisitor* (extras din rev. «Studii Teologice»), Buc. 1949, p. 14 sq.

13. Comp. Pr. P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 11.

14. Vezi Ic. D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, Buc. 1926, p. 89 sq.

într'o anumită Biserică sau regiune, cu mult înainte ca manuscrisele sau ediţiile liturghierului să ia act de ele şi să le înscrie oficial în rânduiala sau în formularele respective. Un exemplu tipic în această privinţă ni-l oferă răspunsul poporului (strănii) la ectenii: «Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, mântueşte-ne pre noi», care, deşi generalizat încă de multă vreme în practica liturgică din cea mai mare parte a Ţării, n'a căpătat până acum consacrarea grafică a Liturghierului românesc [15]).

Unii liturghisitori, mai conservatorişti, păstrează cu sfinţenie tradiţia consacrată oficial de litera cărţilor de slujbă, refuzând formelor şi riturilor noui sau influenţelor străine, privite ca inovaţii; alţii, mai progresişti, le acceptă şi de aci încă un prilej de divergenţe între diferitele biserici şi regiuni, sau chiar între sfinţiţii slujitori din aceeaşi regiune (de ex., cazul căzdirii dela Axion: unii cădesc numai Sfintele Daruri, aşa cum prescriu vechile liturghiere; alţii cădesc în tot altarul, conform ultimei ediţii a liturghierului, iar alţii deschid Sf. Uşi, cădind şi icoana Sf. Fecioare, sau chiar poporul, de pe solea).

Când este vorba de «inovaţii» sau înnoiri acceptabile—conforme cu doctrina şi cu spiritul evlaviei ortodoxe — ori de desvoltări firesti şi necesare ale formelor vechi şi tradiţionale de cult, acestea firește că pot fi îngăduite; ele se generalizează dela sine, fără multă opoziţie şi cu consimţământul tacit al autorităţii bisericeşti. Cu totul altfel stau lucrurile când e vorba de acele excrescenţe morbide, nesănătoase, pe care ignoranţa şi falsa pietate a unora dintre credincioşii lipsiţi de îndrumare sau chiar unii liturghisitori interesaţi încearcă uneori să le introducă în cult. Ne gândim la unele practici greşite, superstiţioase, obscurantiste şi bigote, de origină populară, pe care unii dintre clerici în loc să le combată, le încurajează şi le cultivă, din interese meschine, mai ales ca să-şi asigure un isvor de câştig bănesc, ca de exemplu: abuzul şi excesul de pomeniri nominale la ieşirea cu cinstitele Daruri; deschiderea Evangheliei, după oficierea Maslului, pentru a ghici viitorul sau soarta bolnavului pentru care s'a făcut slujba; comerţul cu aşa numitele «miruri»; aducerea şi punerea sub Sfânta Masă a diferitelor obiecte, adesea din uzul intim, casnic, cu cine ştie ce scopuri mai mult sau mai

---

15. Vezi lucrarea noastră «*Observaţiuni şi propuneri...*», p. 46.

puţin tăinuite; atingerea sfintelor icoane cu mâna sau cu bucăţele de hârtie ş. a.

Trebue să fim conştienţi că nu orice manifestare sau creaţie a evlaviei populare este numaidecât vrednică să fie îmbrăţişată sau acceptată de noi. Poporul simplu păstrează în străfundurile sufletului său un «grund», un fond străvechi, ancestral şi păgân, încă necreştinat complect, o reminiscenţă atavică din timpurile precreştine, când superstiţia, magia şi vrăjitoria erau la largul lor [16]).

Din când în când, acest fond răbufneşte la suprafaţă şi caută să se furişeze în cultul oficial public sub diferite forme, pe care, din nefericire, unii clerici, interesaţi sau induşi în eroare, le tolerează, pe când slujitorii luminaţi şi cinstiţi, se înţelege, nu le admit. De aci încă o sursă de diferenţe în materie de cult şi un nou prilej pentru credincioşii simpli de a se întreba: de ce părintele cutare face aşa, pe când părintele cutare nu? De ce la anumite biserici se pot cumpăra «miruri», iar la altele nu? De ce părintele cutare spune fetelor bătrâne sau doritoare de măritiş, că trebue să dea cinci liturghii într'o săptămână (în anumite zile) şi se vor mărita sigur, pe când alt părinte spune că astea sunt simple şarlatanii? Şi aşa mai departe.

2. Limitele şi caracterul uniformităţii liturgice. Necesitatea şi importanţa ei.

Se înţelege că o uniformizare absolută, adică împinsă până la reglementarea celor mai mărunte şi mai secundare amănunte de cult, nu este posibilă. De altfel, ea nici nu trebue impusă, mai ales când e vorba de amănute cu totul accesorii, neesenţiale ritului sau stilului liturgic, inofensive sau indiferente pentru doctrina ortodoxă sau pentru desfăşurarea corectă şi tradiţională a slujbelor, cum sunt unele mărunte particularităţi locale, adică acele practici legate de preferinţe sau uzuri locale, care ar fi greu, dacă nu chiar imposibil de desrădăcinat. Astfel, de exemplu, e indiferent dacă **Axionul** sau imnul în cinstea şi lauda Prea Curatei Fecioare se cântă la strană, după tradiţia veche, sau în faţa icoanei Maicii Domnului, cum a început să se obişnuiască pe alocuri. Ar fi, de asemenea, absurd să pretindem ca

16. Comp. Pr. V. N. Popescu, *Tradiţiuni şi rituri în viaţa colectivităţilor religioase*, în vol. *Orientări creştine*, Buc. 1937, pp. 14—26.

și înălțimea la care se ridică Sfânta Evanghelie pentru a face cu ea semnul sfintei Cruci peste Sfânta Masă (antimis), să fie riguros măsurată până la centimetru (așa cum găsim de ex. în tipicul lui Gherasim Saffirin, București, 1905, p. 47), sau ca liturghisitorii să se întoarcă totdeauna numai pe dreapta sau numai pe stânga, în anumite momente ale slujbei, cum prescrie, de ex., același Tipic (ibidem).

Trebue să lăsăm o oarecare mobilitate sau un loc de joc pentru libera și nestingherita manifestare sau afirmare a individualității liturghisitorului sau a pietății populare, așa cum se lasă, de ex., acel mic spațiu liber între capetele șinelor de cale ferată, pentru a le permite să se dilate, fără riscuri, în timpul căldurilor verii. Ca orice fenomen de natură spirituală, imaterială, viața liturgică, adică modul de exprimare a pietății slujitorilor și a credincioșilor, nu poate fi standardizată ca produsele materiale, sau încorsetată prea strâns în tipare uniforme și stereotipe, obligatorii pentru toți, căci atunci ori se diformează, ori se sufocă sau se înăbușă. Excesul de ritualism sau de tipizare nu poate fi decât păgubitor pentru viața religioasă, pentrucă el o stânjenește și riscă să transforme cultul într'un simplu ceremonial de forme din care trăirea și simțirea religioasă e de obiceiu absentă, forme care sunt îndeplinite automat, mecanic, în virtutea obligației, a tradiției sau a inerției, ca vechile ceremonii rituale ale păgânismului roman sau ca anumite rituri budiste de azi.

Lucrurile se schimbă însă atunci când e vorba de rituri, forme sau ceremonii esențiale cultului, adică cele care afectează doctrina sau caracterul specific confesional, al cultului. Aici, dimpotrivă, este necesară o uniformitate cât mai deplină pe tot întinsul Bisericii ortodoxe românești.

De ce? — Pentrucă manifestările izolate, tendințele de improvizație personală sau individuală a liturghisitorilor, ca și acele forme inovatoare ale pietății colective, care încearcă să se abată dela linia sau regula tradițională și corectă a unor astfel de rituri și forme fundamentale, atacă și desfigurează însăși esența și cadrul general al cultului. În această categorie putem situa, de ex., abuzul cu pomenirile nominale dela vohodul mare, care, în unele biserici întrerup cursul liturghiei, adesea câte o jumătate de oră, tocmai într'unul din momentele ei cele mai

importante. In asemenea cazuri, lipsa de uniformitate nu poate fi decât păgubitoare pentru religiozitatea ortodoxă; se impune, prin urmare, o reglementare sau o normă generală de respectat, obligatorie pentru toată lumea: toţi slujitorii trebue să facă adică la fel.

Şi aceasta nu numai de dragul Tipicului sau al uniformizării. Ci pentrucă Tipicul şi respectarea lui este de mare importanţă nu numai pentru păstrarea unităţii şi stabilităţii cultului, dar şi pentru însăşi fiinţa religiei sau confesiunii respective. Cultul fiecărei religii sau confesiuni poartă pecetea proprie a însăşi doctrinei care l-a inspirat sau care îl călăuzeşte. Iată de ce Biserica creştină n'a lăsat îndeplinirea riturilor la inspiraţia sau la gustul personal al liturghisitorilor. Ea a trebuit să prescrie, treptat-treptat, dealungul vremii, nu numai textul rugăciunilor şi simboalele proprii fiecărui rit, dar a fixat chiar în amănunţime mişcările liturghisitorilor. Tot codul acesta de norme, orânduieli şi reguli, care fixează în forme stabilite şi uniforme modul de a se ruga şi a slăvi pe Dumnezeu în public, alcătueşte ceea ce numim, cu un termen general şi îndeobşte cunoscut, **tipic** sau **rânduială.**

Tipicul este pentru religiune ca eticheta dela palatele ocârmuitorilor lumeşti. După cum cei ce au cinstea să fie primiţi în faţa ocârmuitorilor trebue să facă aceasta după ceremonialul sau protocolul stabilit, tot aşa şi cei care vor să se înfăţişeze în augusta prezenţă a Divinităţii, pentru a-i manifesta sentimentele lor de adoraţiune, au datoria elementară de a se conforma ritualului orânduit de Biserică. Dacă în cultul particular, personal sau extraliturgic, pietatea individuală a fiecărui credincios în parte se poate revărsa în toată libertatea în forme neîngrădite sau determinate numai de spontaneitatea şi de avântul religios al fiecăruia, nu tot aşa e în cultul public şi oficial al Bisericii. Aci formele externe sunt dictate şi fixate de însăşi natura sau spiritul doctrinii sau al religiunii respective, constituind un fel de limbaj comun al societăţii credincioşilor şi în acelaşi timp un semn distinctiv al lor faţă de membrii altei confesiuni sau religiuni.

Unitatea sau uniformitatea cultului public este deci impusă şi de caracterul prin excelenţă **colectiv** al acestui cult, care face necesară, prin firea lucrurilor, folosirea aceloraşi forme de în-

chinare și slăvire a lui Dumnezeu de către toți credincioșii unei Biserici sau comunități religioase. Căci conștiința unității religioase, adică a apartenenței la una și aceeași Biserică (religie sau confesiune), se concretizează și se întreține totodată, în primul rând și în chipul cel mai sensibil, prin frecventarea aceluiași locaș de închinare și prin participarea la aceleași slujbe și aceleași forme de cult.

Frecventarea și îndeplinirea acelorași forme rituale creiază și susține însă nu numai unitatea religioasă, ci și o identitate de simțiri și mentalitate precum și simțul de solidaritate și frățietate care leagă între ei pe toți membrii sau adepții aceleași religiuni sau confesiuni, nu numai în locașul de cult ci și în afară, în viața de toate zilele.

Acest adevăr este valabil mai ales pentru Biserica Ortodoxă Română, care prin unitatea și uniformitatea cultului ei, a creiat și a întreținut nu numai unitatea religioasă a poporului nostru, ci a contribuit și la cea sufletească, națională. Mocanul din Ardeal, obligat să emigreze dincoace de munți sau să coboare cu turmele la iernat în pășunile adăpostite ale Dobrogei, se simțea ca la el acasă intrând în orice biserică ortodoxă de aci, după cum Cojanul din câmpia Dunării se simția între ai lui, în orice altă regiune a țării unde l-ar fi mânat nevoile sau vremurile și unde el găsea frați de neam și de credință, care se închinau și lăudau pe Dumnezeu în aceeași limbă și'n același chip ca și el. Incercarea Habsburgilor catolici de a sfărâma această unitate sufletească a blocului românesc ortodox, prin uniația dela 1700, n'a izbutit, în ciuda celor 250 ani trecuți de atunci, tocmai din pricina cultului ortodox, pe care Ardelenii uniți l-au păstrat mai departe, cu sfințenie. Identitatea Liturghiei la care luau parte adeseori ortodocșii și «greco-catolicii» laolaltă, în una și aceeași biserică, i-a făcut pe «uniții» români să se simtă totdeauna mai apropiați sufletește de frații rămași ortodocși decât de fiii duhovnicești ai papei dela Râm, cu care se «uniseră» de formă și de nevoie. Așa se face că recenta lor întoarcere în staulul Ortodoxiei au făcut-o cu sentimentul unei simple reveniri în casa părintească din care fuseseră smulși vremelnic cu de-a-sila.

3. **Rolul liturghisitorului în realizarea și păstrarea uniformității cultului.**

Iată cum unitatea de cult sau uniformitatea ritualului sacru

poate avea consecinţe şi ecouri care depăşesc sfera strict religioasă şi se răsfrâng şi pe alte planuri ale vieţii sufleteşti ale unui popor. Dacă şi credincioşii sunt deci interesaţi la menţinerea acestei uniformităţi, apoi cei dintâi chemaţi să fie conştienţi de marea importanţă a uniformităţii cultului şi să vegheze la păstrarea ei, sunt sfinţiţii slujitori înşişi.

Rolul persoanei liturgului şi necesitatea vigilenţei lui sunt determinante în realizarea şi conservarea unităţii religioase, pentrucă el, prin felul cum respectă unitatea şi uniformitatea rituală, contribue la păstrarea sau, dimpotrivă, la desfigurarea dreptei credinţe însăşi. De liturghisitor atârnă redarea corectă sau inexactă a sensului caracteristic al fiecărei Taine a Bisericii. Prin aceasta, liturgul este un străjer credincios pentru păstrarea neştirbită şi nealterată a fiinţei religiunii însăşi, dacă el se menţine în unitatea liturgică, după cum poate să devină — prin neştiinţa, inconştienţa sau neglijenţa lui — un mijlocitor pentru furişarea în cult a unor credinţe străine sau sub nivelul moral al creştinismului. Cazul fostului preot Tudor Popescu dela biserica Cuibul cu Barză din Capitală, care prin suprimarea formulei finale din otpustul Liturghiei («Pentru rugăciunile Sfinţilor Părinţilor noştri...»), voia să strecoare în cultul Bisericii noastre doctrina protestantă despre ineficacitatea mijlocirii sfinţilor şi deci inutilitatea rugăciunii adresate lor, e semnificativ în această privinţă.

Cultul divin public nu poate fi deci lăsat drept câmp de experienţă al fiecărui liturghisitor, căci atunci uniformitatea ritualului şi deci unitatea religioasă ar risca să fie sfărâmată, iar doctrina desfigurată. Dovada cea mai concretă o avem în protestantism, unde lipsa unui cult substanţial şi uniform a fost principala cauză care a dus la fărâmiţarea acestei mari confesiuni creştine în atâtea bisericuţe, secte şi curente religioase. Tocmai pentru acest lucru, în urma încercării diferitelor erezii de a se furişa în cultul Bisericii creştine pe calea imnelor liturgice ori a formelor cultului, Biserica s'a văzut nevoită să interzică, dela o vreme, improvizaţia slujitorilor în exerciţiul cultului, mai ales în textul sacrosanct al rugăciunilor [17].

---

17. Despre legătura indisolubilă dintre doctrină şi cult, vezi Pr. P. Vintilescu, *Cultul şi ereziile*, Piteşti 1926.

De aceea, ea a prescris în canoanele și rânduelile ei, obligațiunea pentru preot de a respecta tipicul slujbelor fixat de ea și predat în cărțile noastre liturgice sau în tradiția bună a practicei liturgice [18]). Prin aceasta, ea are în vedere însăși ființa religiei creștine — în speță a doctrinei ortodoxe — iar nu credința oarbă care inspira vechile religii ritualistice — ca aceea a Romanilor — pentru care eficacitatea ritului și valabilitatea lui era privită ca atârnând de recitarea și execuția fără greș a formulelor și actelor sacramentale. Supunerea slujitorului la regulile orânduite de Biserică și îndeplinirea conștiincioasă și exactă a oficiului său liturgic constitue în primul rând o dovadă evidentă a conștiinței sale de membru, cu menire și cu răspunderi deosebite, al bisericii sau comunității religioase din care face parte. Numai ereticii și schismaticii se răsvrătesc împotriva așezămintelor cultuale consacrate de vreme și de tradiție, făcând din această răsvrătire primul semn al rupturii lor cu Biserica [19]).

Iată de ce o uniformitate cât mai riguroasă în săvârșirea serviciilor divine, adică respectarea, de către toți liturghisitorii, a unei rânduieli sau a unui Tipic unitar pentru întreagă Biserica noastră, este un lucru așa de necesar și de dorit.

III.

MĂSURI ȘI MIJLOACE PENTRU REALIZAREA UNIFORMITĂȚII ÎN SĂVÂRȘIREA SERVICIILOR DIVINE.

Dar care ar fi măsurile și mijloacele cele mai indicate pentru a ajunge la această uniformitate? — Acum, după ce am analizat cauzele care provoacă deosebirile și nepotrivirile în materie de ritual, putem deduce mai ușor și mijloacele pe care le putem folosi sau măsurile ce trebuesc luate pentru a înlătura aceste deosebiri și nepotriviri. Le vom enumera pe scurt.

1. Un prim lucru care trebue făcut este **discutarea de către autoritatea competentă** (Sf. Sinod sau un sinod panortodox) **și luarea unei hotărîri definitive și valabile pentru toată lumea,**

---

18. Vezi, de ex., Can. 21 Sin. Cartagina 393; Can. 23 Sin. Cartagina 397; Can. 15—19 și 59-60 Sin. Laodiceea; mai multe canoane ale Sin. Trulan (692); *Povățuirile din Liturghier*, ș. a.

19. Comp. Pr. P. Vintilescu, *Curs de Liturgică generală*, pp. 127-130.

asupra acelor vechi rămăşiţe din cultul ortodox, păstrate în virtutea legii de succesiune ereditară liturgică, ca de exemplu ectenia pentru catehumeni din rânduiala Liturghiei obişnuite sau cea pentru candidaţii la botez din Liturghia celor mai 'nainte sfinţite, pe care unii liturghisitori (mai «progresişti») nu le mai rostesc, pe când alţii (mai «conservatori») le respectă încă.

2. E necesară apoi **revizuirea serioasă, îmbunătăţirea şi uniformizarea cărţilor noastre de slujbă:**

a) în primul rând prin punerea de acord între ele (de ex. Triodul şi Penticostarul cu Tipicul);

b) al doilea, prin completarea lor cu instrucţiunile necesare de tipic (clare şi precise) în cazurile de divergenţe, de lipse sau de insuficienţe, de felul celor pe care le-am semnalat mai înainte;

c) al treilea, prin uniformizarea traducerii textului sau formularului rugăciunilor şi imnelor;

d) al patrulea, prin punerea de acord a literii lor cu practica sau situaţia de fapt (de exemplu, este cazul să se înscrie, sau nu, la locul respectiv din ectenii răspunsul poporului «Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, mântuieşte-ne pre noi», intrat în uz în cea mai mare parte a Bisericii noastre?).

Editarea textelor critice ale cărţilor bisericeşti de slujbă a fost, de altfel, una din problemele propuse de forurile conducătoare ale Bisericii Ortodoxe Române spre a fi discutate şi rezolvate la Consfătuirea bisericească ţinută la Moscova în Iulie 1948. Dată fiind însă mulţimea, importanţa şi urgenţa altor probleme ce trebuiau discutate acolo, această chestiune n'a putut fi trecută pe ordinea de zi a Consfătuirii.

Ne trebuesc cărţi de slujbă cât mai bine tipărite, atât din punctul de vedere al formei cât şi al fondului, de care să se servească **toţi** liturghisitorii din Biserica Ortodoxă Română. Vechile ediţii să fie retrase din circulaţie treptat, pe măsură ce vor apare cele puse la punct, în aşa fel ca, în acelaşi moment, toţi sfinţiţii slujitori să ajungă a se folosi exclusiv de exemplare din una şi aceeaşi ediţie, uniformă şi definitivă, a fiecărei cărţi de slujbă. E necesar în deosebi **un nou Tipic bisericesc oficial,** care să nu fie, ca cel aflat azi în uz, doar un rezumat al slujbelor din Mineie, Triod şi Penticostar, ci să fie alcătuit pe baze noui, şi după alt plan, aşa ca să ofere instrucţiunile şi lămuririle

tipiconale care sunt atât de necesare, mai ales pentru clericii începători și fără experiență (de exemplu cele privitoare la slujbele în sobor): cu un cuvânt, un Tipic adaptat la nevoile și la situația liturgică actuală din bisericile de mir, iar nu la rânduiala mânăstirilor și a catedralelor chiriarha'e, pe care le-a avut în vedere vechiul Tipic, atunci când a fost alcătuit în limba greacă, după care a fost tradus în românește.

3. Se impune, ca obligație elementară, de ordin general, **cunoașterea de către toți slujitorii bisericești și respectarea textului și tipicului cărților de slujbă,** atât în litera cât și în spiritul lor, deci conformarea la Tipic.

1. O primă măsură generală ce trebue luată imediat în acest sens, este **interzicerea oficială, expresă, formală și categorică, a inovațiilor** semnalate la unii liturghisitori și dovedite sigur ca periculoase pentru doctrina ortodoxă sau fiind sub nivelul moral al creștinismului.

E necesar să se ia, de asemenea, o atitudine hotărîtă împotriva tuturor acelor manifestări bolnave ale falsei evlavii populare, bazate pe ignoranță și obscurantism religios, acte și practici de bigotism, superstiție, ghicitorie, magie, vrăjitorie și păgânism, care compromit demnitatea și curăția creștinismului și pe care unii liturghisitori interesați le cultivă (vezi în urmă, la pag. 17-18). Trebue să lămurim, să luminăm massa credincioșilor, în loc să-i speculăm slăbiciunile și ignoranța, spre profitul nostru personal. Altfel, riscăm să ne întoarcem la păgânism și scoborîm religia creștină — de o concepție așa de înaltă și superioară — la nivelul magiei și vrăjitoriei. Incuviințarea sau tolerarea lor în biserică și în cult, nu numai că desfigurează cultul și subminează credința adevărată și luminată, dar — ceva mai mult — dă prilej și temeiu neprietenilor creștinismului și ai Ortodoxiei să ne arunce acuza și epitetul ofensator de partizani și susținători ai obscurantismului și ai formalismului ritualistic de esență păgână.

5. Se impune, în sfârșit, pe viitor **supravegherea mai atentă și mai îndeaproape, de către autoritatea bisericească, a felului cum preoțimea respectă sau aplică Tipicul și textul cărților de slujbă sau normele și dispozițiunile liturgice ale Sf. Sinod,** precum și în ce măsură se conformează concluziilor și regulilor

generale la care s'a ajuns și la care au aderat toți clericii care au urmat cursurile de îndrumare misionară, cu privire la acele amănunte de tipic asupra cărora planează nedumeriri sau divergențe și practici multiple și felurite. Dacă e nevoie, să se ia chiar măsuri în acest sens, sau să se dea dispoziții speciale în vederea uniformizării cultului. Căci zadarnic li se spune unora din cursiști cum trebue să facă în cutare sau cutare caz, dacă ei, întorcându-se în parohii, vor proceda tot așa «cum au apucat» sau cum știu, rămânând adică mai departe sclavii unor deprinderi greșite sau ai unor «tradiții» locale eronate și păgubitoare pentru uniformizarea cultului.

6. Precum se vede, privită în ansamb'ul ei, uniformizarea absolută a ritualului în cultul Bisericii noastre este o problemă grea și complexă, de proporții vaste, a cărei rezolvare fericită nu se poate face într'o clipă sau numai prin simpla hotărîre și dispoziție a autorității bisericești în acest sens. Realizarea uniformității depline în modul de oficiere a serviciilor divine necesită, dimpotrivă, o perioadă îndelungată de timp și conlucrarea perseverentă și armonioasă dintre conducerea Bisericii de o parte și preoțime sau sfinții slujitori de alta. Incercări sporadice în acest scop s'au mai făcut și în trecutul apropiat al Bisericii noastre, dar ele au rămas fără rezultat, fie pentrucă au fost izolate, fie pentrucă autoritatea bisericească n'a perseverat în această direcție, fie că preoțimea n'a fost deloc informată asupra a ceea ce avea de făcut.

Pentru a se putea duce la capăt cu succes o asemenea inițiativă, se cere deci împlinirea a două condiții preliminarii: pe de o parte grija sau preocuparea susținută, hotărîtă și de lungă durată, a conducerii bisericești în această direcție, iar pe de alta, colaborarea binevoitoare a unei preoțimi conștiente și luminate asupra importanței covârșitoare a rolului ce-i revine în îndeplinirea unui deziderat de totdeauna al Bisericii, deci o preoțime care să aplice, iar nu să saboteze sau să eludeze eforturile și dispozițiile autorității bisericești.

Pentru aceasta, paralel cu strădaniile depuse în acest scop cu actualele serii de preoți la seminariile de Liturgică dela cursurile de îndrumare misionară a clerului, **grija autorității bisericești va trebui îndreptată mai ales asupra pregătirii din vreme,**

în acest sens, a viitorilor slujitori ai cultului. Căci numai cu o generație de clerici având o pregătire liturgică identică sau unigenerație, adică învățați să facă toți la fel, se poate nădăjdui în formă, rezolvarea definitivă și deplină a uniformizării ritualului. Baza sau premiza serioasă și chezășia cea mai sigură a realizării uniformității liturgice este, deci, uniformitatea în pregătirea liturgică pe care o capătă viitorii slujitori ai cultului în școlile teologice. Dacă, prin urmare, în ceea ce privește istoria și interpretarea cultului, profesorii de Liturgică dela cele trei Institute Teologice din țară își pot rezerva dreptul de a profesa concepții diferite și de a întrebuința metode personale de predare, apoi în ceea ce privește Tipicul sau rânduiala slujbelor, ei trebue să se pună pe viitor de acord, predând după un manual uniform, care va fi, bineînțeles, cel alcătuit și recomandat de Sf. Sinod. In felul acesta, preoții crescuți în școala dela Sibiu și Cluj nu vor mai liturghisi altfel decât cei instruiți la București și invers, ci vor sluji toți la fel, realizându-se astfel, pe întreg cuprinsul Bisericii noastre Ortodoxe Române și spre binele ei, mult dorita uniformitate în săvârșirea serviciilor divine.

IV.

NORME SAU INDRUMARI GENERALE, DE APLICAT IN CAZURI DE DIVERGENȚE ȘI NEDUMERIRI TIPICONALE.

După cum se vede, până când vom avea un ghid tipiconal complet, practic și ușor de mânuit, precum și cărți de cult desăvârșite din punctul de vedere care ne interesează, va trebui să mai treacă destul timp. Dar până atunci, ce facem când ne găsim în fața unui caz în care cărțile de slujbă sau Tipicul nu se potrivesc între ele sau când ne lasă nedumeriți asupra unui amănunt oarecare de cult? Ce putem face ca să găsim și să alegem soluția cea mai justă sau practica cea mai acceptabilă și mai favorabilă uniformizării generale, spre care râvnim? Iată de ce ne-am propus să venim în ajutorul liturghisitorilor care s'ar găsi într'o asemenea situație, cu câteva reguli sau îndrumări practice de folosit în astfel de cazuri. Analoage cu normele erminеutice, aplicate în exegeza biblică, aceste îndrumări, utile nu numai pentru sfinții slujitori ci și pentru diortositorii sau revi-

zuitorii de astăzi ai cărţilor noastre liturgice, ar avea poate darul de a contribui, într'o oarecare măsură, la realizarea şi menţinerea uniformităţii în săvârşirea serviciilor divine.

1. **De regulă, normativă trebue să fie pentru toţi ediţia cea mai nouă (ultima) a cărţilor de slujbă,** mai ales când aceasta reprezintă o revizuire sau îmbunătăţire serioasă a ediţiilor mai vechi, aşa cum e cazul, de exemplu, cu **Liturghierul** şi **Molitfelnicul** cel nou (din 1937), faţă de cele anterioare. Folosirea uneia şi aceleiaşi ediţii de către toţi liturghisitorii este, de altfel, o condiţie **sine qua non** pentru realizarea uniformităţii liturgice. Trebue să renunţăm la prejudecata absurdă, curentă astăzi la o bună parte a clerului nostru, că ediţiile cărţilor de ritual sunt cu atât mai bune cu cât sunt mai vechi, sau cu cât ne coborîm mai jos către prototipul din original ori din limba maternă. Aceasta ar însemna, de exemplu, că cele mai bune liturghiere româneşti ar fi cel al lui Coressi din 1570 sau cel al lui Dosoftei, tipărit la Iaşi în 1679, a cărui limbă arhaic-moldovenizantă abia se mai poate înţelege azi. Să nu uităm că, în general, vechile cărţi de cult erau cu mult mai sărace în instrucţiuni de tipic decât cele de azi. Ediţiile mai noui prezintă avantajul că s'au îmbogăţit treptat cu note de tipic, foarte utile şi necesare mai ales pentru liturghisitorii tineri şi fără experienţă, şi apoi conţin, în ceea ce priveşte traducerea formularului sau a textelor, o limbă adusă la curent, epurată de arhaismele, slavonismele şi grecismele de care era plină vechea noastră limbă bisericească.

Dar cu aceasta nu vrem să acreditäm nici prezumţia că ediţiile cele mai noui de până acum ar fi perfecte sau impecabile din toate punctele de vedere. Cazul aceluiaşi Liturghier din 1937, ale cărui lipsuri şi greşeli au fost de atâtea ori pomenite până acum, este grăitor în această privinţă. De aceea, a doua regulă vine să completeze şi să corecteze pe cea dintâi şi anume:

2. **Este recomandabil să avem la îndemână şi ediţii mai vechi,** pentrucă în unele cazuri acestea conţineau precizări sau amănunte de tipic preţioase, pe care ediţiile cele noui le-au suprimat. De exemplu, referindu-ne la acelaşi Liturghier din 1937, diortositorii lui au lăsat la o parte acea «Arătare pentru oarecare îndreptări la slujirea Liturghiei celor mai 'nainte sfinţite», care apare pentru prima oară în liturghierul moldovenesc al mitro-

politului Iacov Putneanul (Iași 1759), fiind tradusă și adaptată după liturghierul rusesc. Ea era foarte necesară, pentrucă alcătuia o completare firească a rânduielii sau a Tipicului sumar din formularul Liturghiei celor mai 'nainte sfințite, descriind pe larg ritualul a două acte mai importante din această Liturghie și anume: ieșirea cu Sfintele Daruri și împărtășirea liturghisitorilor [20]). Se omisese, de asemenea, acea utilă «Invățătură pentru scoaterea sfântului Aier», o completare necesară a Triodului, căci Triodul nu spune nimic despre acest important act al slujbei Vecerniei din Vinerea Patimilor. De aceea, a și fost nevoie să fie retipărite aparte, la cererea preoților, într'un adaos din 1941, cu «Rugăciunile la toată trebuința», inițial omise și ele. Iată de ce îndemnăm preoțimea noastră, și cu acest prilej, să vegheze mai cu luare aminte la păstrarea vechilor cărți de ritual scoase din uz, căci ele ne pot fi de mare folos în asemenea cazuri.

3. **Nu trebue numaidecât să așteptăm confirmarea oficială a Tipicului,** atunci când e vorba de formule sau de rituri intrate de mult în uzul general și în deobște acceptate sau definitiv încetățenite în practică, dar încă neînscrise oficial în cărțile de slujbă. Se știe că, în general, evoluția și desvoltarea cultului e un proces de jos în sus: inițiativa o are adică pietatea anonimă și colectivă a masselor populare sau a liturghisitorilor, căci ea e aceea care creiază și impune, de obiceiu, formele și formulele noui de cult; autoritatea sau conducerea bisericească nu face altceva decât să ia act de ele la un moment dat și să le consfințească oficial prin înscrierea în cărțile de slujbă, la vremea potrivită, adică atunci când ele s'au generalizat și impus definitiv și, bine înțeles, dacă sunt conforme cu doctrina ortodoxă. Așa e cazul cu acea cunoscută formulă «Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, mântuiește-ne pre noi!», întrebuințată de popor (strană sau cor), ca răspuns la penultimul aliniat al ecteniei mari și mici; deși generalizată de mult în uzul liturgic din cea mai mare parte a Bisericii Ortodoxe Române, această formulă n'a fost încă înserată la locul respectiv din cărțile de slujbă [21]).

---

20. Vezi lucrarea noastră *Observațiuni și propuneri...*, p. 51.

21. Vezi aceeași lucrare, pp. 46-48.

4. **Când cartea de slujbă respectivă (Octoihul, Triodul, Mineiul, etc.), nu ne spune nimic despre un amănunt oarecare de ritual, e bine să consultăm Tipicul,** fie pe acela mai vechiu și mai voluminos, zis **al Sf. Sava,** fie pe cel mai nou, al Sf. Sinod, căci Tipicul conține instrucțiuni (deși nu totdeauna amănunțite, clare și precise), asupra modului săvârșirii unor rituri sau acte liturgice trecute în tăcere sau neluate în seamă de cărțile de slujbă propriu zise. Așa e cazul, de exemplu, cu **scoaterea Sfintei Cruci în mijlocul bisericii la Denia din Joia Patimilor** sau **scoaterea sfântului Epitaf** în mijlocul bisericii la Vecernia din Vinerea Patimilor, despre care Triodul nu pomenește nimic, dar despre care Tipicul oficial dă informațiuni destul de utile [22]).

5. In cazuri de amănunte rituale nerezolvate sau omise atât de cărțile de slujbă cât și de Tipic, **putem consulta manualele de Liturgică mai desvoltate** (cum e cel de Mitrofanovici și colaboratorii, editat la Cernăuți 1929), **manualele neoficiale de Tipic și povățuitoare liturgice alcătuite de diferiți clerici buni bisericași,** cum sunt cele de Arhiereul Gherasim Saffirin (Târgu-Jiu 1897 și București 1905), de Arhim. Fotie Balamace (litografiat în 1924, sub titlul **Explicațiuni la practica liturgică**), sau de Ic. D. Lungulescu (tipărit la București 1926, cu titlul **Manual de practica liturgică**). Toate acestea sunt călăuze prețioase, pentrucă ele consemnează de obiceiu și practici locale (regionale) sau feluri de slujire încetățenite în unele centre episcopale cu prestigiu liturgic (Râmnic, București, Iași, etc.).

Ne pot fi, de asemenea, de mult folos, și articolele sau studiile publicate în presa bisericească (revistele eparhiale), în care s'au discutat și rezolvat chestiuni sau nedumeriri de ordin liturgic ridicate de preoți, ca, de exemplu, articolele din revista «Biserica Ortodoxă Română» de prin anul 1932, în care s'a discutat când și cum se ridică Sf. Aier (Epitaful) de pe Sfânta Masă, sau cele din revistele eparhiale ardelene de acum câțiva ani, asupra rânduielii împărtășirii liturghisitorilor la Liturghia celor mai 'nainte sfințite sau asupra protiei la slujbele în sobor. N'ar fi rău ca fiecare preot să țină evidența clară a unor asemenea articole și studii (anul, numărul și paginile revistei), notând chiar, pe scurt, la locurile respective din Tipic sau din rânduiala

22. Comp. și Pr. Tr. Negoiță, *art.* și *loc. cit.*

cărţilor de slujbă, concluziile sau regulile de urmat, care se desprind din ele.

6. Când nici cele de până aci nu ne sunt de niciun folos, să apelăm la cunoştinţele şi experienţa liturghisitorilor reputaţi şi mai în vârstă, care ne-ar putea lămuri şi care reprezintă, de fapt, personificări ale tradiţiei bune şi verificate, în materie de cult. Preoţii şi arhiereii bătrâni, vestiţi slujitori şi «tipicari» de odinioară, slujitorii de azi dela catedralele chiriarhale sau călugării dela schiturile şi mânăstirile unde tradiţia şi tipicul liturgic se păstrează încă neştirbite şi cu toată sfinţenia (ca schitul Frăsinei din Vâlcea), ne pot fi preţioase izvoare de informaţie şi utile călăuze în multe cazuri de nedumeriri tipiconale.

7. Dintre două practici: una cu caracter general — adică răspândită pe o suprafaţă mai mare — şi alta cu caracter local (restrânsă la un număr mai mic de liturghisitori sau de biserici), vom prefera pe cea dintâi, tocmai în vederea uniformizării. Dacă vrem să ne menţinem strict în unitatea deplină de cult cu restul Bisericii, particularul sau localul trebue sacrificat în favoarea universalului şi generalului. Conform acestui principiu trebue să renunţăm la toate acele «inovaţii» sau invenţii noui în materie de cult, care reprezintă abateri sau devieri vădite dela regula generală a Tipicului, fiind de fapt manifestări personale, individualiste, cu tendinţe centrifugale şi izolaţioniste, de rupere din unitatea de cult şi de doctrină a Bisericii din care facem parte. Nu ne putem permite fiecare să procedăm altfel de cum au făcut înaintaşii noştri sau de cum fac toţi fraţii de slujbă contemporani cu noi, dintr'un simplu capriciu personal, din dorinţa de a ieşi din comun sau pentrucă aşa vrea unul sau altul dintre credincioşii noştri; căci atunci, deosebirile dela biserică la biserică sau dela slujitor la slujitor, oricât de mici, de puţine şi de neînsemnate ar părea la început, se vor înmulţi, se vor desvolta şi se vor agrava cu timpul, până la desfigurarea sau fărîmiţarea cultului nostru uniform, într'o sumedenie de noui «rituri» liturgice în toată puterea cuvântului, în care vechiul şi splendidul cult bizantin ar fi imposibil de recunoscut.

8. Analogia sau comparaţia cu alte momente sau cu texte paralele din aceeaşi slujbă sau din alte slujbe, similare cu cele care ne interesează, ne poate fi iarăşi de folos uneori, măcar ca

o indicaţie sau sugestie în favoarea unei practici sau a alteia. Un exemplu: la Litie trebue să ne rugăm întâi pentru conducerea Statului şi apoi pentru cea bisericească (respectiv episcop, arhiepiscop sau mitropolit), aşa cum ne prescriu unele liturghiere ca de ex. cele de Bucureşti 1887 şi 1937), sau, dimpotrivă, trebue să respectăm ordinea inversă, pe care o găsim prevăzută în alte ediţii? Cercetând rânduiala altor slujbe sau a unor unităţi din diferitele servicii divine în care se face pomenirea succesivă a celor două căpetenii (laică şi bisericească), bunăoară: ectenia mare din orice slujbă, Proscomidia, ectenia întreită de după Evanghelie, pomenirile din timpul ieşirii cu Sfintele Daruri şi cele în taină din timpul dipticelor, Te-Deum-ul sau Polihroniul, etc., — ne vom convinge că ordinea exactă, tradiţională, de pomenire, e cea prevăzută de vechile ediţii ale liturghierului românesc şi de liturghierul grecesc actual, adică: întâi căpetenia bisericească şi apoi cea laică (singură ectenia dela sfârşitul Miezonopticii se pare că face excepţie în această privinţă).

Aci e locul să subliniem încă odată serviciile imense pe care le-ar putea aduce operei de uniformizare a traducerii textelor liturgice, acea dorită **concordanţă liturgică,** a cărei necesitate a fost formulată de curând într'unul din studiile citate aci [23]). Ea ar fi pentru liturgiştii şi pentru diortositorii cărţilor de cult ceea ce este **concordanţa biblică** pentru exegeţii şi traducătorii Sfintei Scripturi, adică ne-ar ajuta să identificăm textele paralele, expresiile identice folosite în unităţi diferite ale cultului divin, precum şi locurile în care diferiţii termeni sunt întrebuinţaţi în cărţile de slujbă, înlesnind astfel uniformizarea traducerii lor. N'am mai avea, astfel, situaţia de azi, când unul şi acelaşi cuvânt grecesc este tradus odată într'un fel, iar altădată într'altfel, în una şi aceeaşi slujbă [24]), sau când două cuvinte

---

23. Pr. P. Vintilescu, *Insemnări pentru o nouă ediţie a liturghierului*, p. 54 sq.

24. De ex., în Liturghierele româneşti, termenul χαριτοφορούντων în aliniatul ultim al ecteniei întreite de după Evanghelie e tradus: *cei ce aduc daruri*, pe când în dipticele din Liturghia Sf. Vasile e tradus (corect): *cei ce aduc roduri* (vezi, de ex., Liturghierul de Bucureşti 1937, pp. 200 şi 229).

(noţiuni) diferite din limba originală sunt redate prin acelaşi cuvânt românesc [25]).

9. Când ne stă în putinţă, **vom folosi şi indicaţiile date de istoria şi exegeza ştiinţifică a Liturghiei.** Apelând la specialişti şi la studiile de specialitate în cazuri controversate, putem căpăta informaţii despre temeiul istoric al ritului sau al formulei liturgice în chestiune, despre ideia religioasă care stă la baza lor, despre rostul introducerii lor în cult, adică despre necesitatea sau utilitatea lor practică, despre semnificaţia simbolică şi valoarea lor pentru doctrină sau pentru viaţa religioasă morală în general, şi atâtea alte criterii care trebuesc luate în consideraţie atunci când avem să decidem dacă o practică e bună şi merită să fie introdusă în cult sau, dimpotrivă, trebue înlăturată.

Aceleaşi servicii le pot aduce asupra rânduelilor de cult comentatorii sau tâlcuitorii clasici ai Liturghiei (ca Gherman al Constantinopolei, Nicolae Cabasila şi Simeon al Tesalonicului) precum şi izvoarele directe sau indirecte ale Liturgicii, din literatura patristică şi bizantină, în deosebi hotărîrile şi dispoziţiunile canonice ale patriarhilor răsăriteni şi ale sinoadelor constantinopolitane de după schisma cea mare. Aşa, de exemplu, s'a desbătut mult în revista Sfântului Sinod de acum 20 ani în urmă chestiunea dacă la ieşirea cu cinstitele Daruri din Liturghia normală, preotul trebue să ia discul cu stânga şi potirul cu dreapta, sau invers? Discuţia ar fi devenit inutilă dacă vreunul din preopinenţi ar fi ştiut că amănuntul acesta fusese bine precizat încă din sec. XVII, printr'un canon al unui sinod prezidat de patriarhii Paisie al Alexandriei şi Macarie al Antiohiei [26]).

De asemenea, Molitfelnicele noastre nu cuprind nicio indicaţie pentru cazurile când slujba botezului e săvârşită de mai

---

25. De ex., ἕνωσις (unire) şi ἑνότης (uniune, unitate), sunt traduşi în liturghierul românesc amândoi prin *unire*: ἕνωσις τῶν πάντων = *unirea tuturor* (în alin. 3 din ectenia mare), iar ἑνότης τῆς πίστεως = *unirea credinţei* (în aliniatul ultim al ecteniei dinainte de Tatăl nostru).

26. Vezi la C. Delikanis, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα.. t. III, C-pol 1905, p. 142. Precizarea era de altfel făcută şi într'un liturghier românesc mai vechiu şi anume ed. de Bucureşti 1855.

mulţi preoţi, aşa cum se întâmplă de fapt în majoritatea bisericilor de oraş, şi nici cum trebue să procedăm când sunt mai mulţi prunci de botezat deodată. De aceea, la noi nu domneşte o prea mare uniformitate în asemenea cazuri, ci face fiecare cum îl taie capul. Regula de urmat o găsim însă într'unul din răspunsurile patriarhului ecumenic Ioan Veccos din sec. XIII (cel cu unirea dela Lyon) către un episcop de Sarai [27]). Traducerea şi tipărirea acestor răspunsuri şi vechi hotărîri canonice ar aduce, de altfel, preţioase lumini şi soluţii pentru o mulţime de amănunte din rânduiala sfintelor slujbe, de divergenţe tipiconale şi nedumeriri de ordin liturgic, pe care cărţile noastre de ritual le-au lăsat până acum nerezolvate.

10. In sfârşit, în ultima linie şi în lipsă de alte mijloace, **vom face apel la context, la argumentele filologice, la raţiune şi bunul simţ, etc.** De exemplu, contextul şi firea limbii noastre, de acord cu limba originală, ne indică traducerea: **preoţime şi diaconime** (adoptată de Liturghierul din 1937), ca mai bună decât **preoţie şi diaconie** (cum era în vechile liturghiere), în textele din ectenia mare (aliniatul al cincilea) şi din diptice [28]).

CHESTIONAR

(pentru prelucrarea prelegerii în şedinţa de seminar).

1. Cărui rit liturgic aparţine cultul Bisericii Ortodoxe Române?
2. Există şi un alt rit liturgic în întrebuinţarea Bisericilor ortodoxe, în afară de cel bizantin?
3. Care este originea istorică a ritului bizantin şi care sunt caracterele generale ale acestui rit liturgic, în comparaţie cu cultul catolic şi cel protestant?
4. Există o uniformitate absolută în cultul Bisericii Ortodoxe Române?
5. Care sunt cauzele cele mai importante ale lipsei de uniformitate?
6. Se pot stabili anumite grupe sau regiuni în cadrul Bisericii noastre, pe baza influenţelor străine de ordin liturgic? Prin ce se caracterizează ele?
7. Cum au contribuit cărţile liturgice la menţinerea diversităţii rituale?

---

27. Vezi la Manuel Ghedeon, Κανονικαὶ διατάξεις.. t. I, p. 17.

28. Despre acest amănunt a se vedea mai pe larg lucrarea noastră *Observaţiuni şi propuneri*.., p. 26.

8. Dar liturghisitorii?

9. Cum trebue înțeleasă uniformitatea în ritual? Are ea anumite limite?

10. De ce nu putem pretinde o uniformizare împinsă la extrem?

11. Unde (pentru care anume elemente din cult) e necesară o uniformitate absolută?

12. De ce e obligatorie uniformitatea în astfel de cazuri?

13. Ce este Tipicul? Care este originea lui? A contribuit el la uniformizare?

14. Ce importanță are respectarea Tipicului pentru religiune?

15. Ce importanță a avut unitatea de cult a Bisericii Ortodoxe Române în trecutul poporului nostru?

16. Care este (în ce constă) rolul liturghisitorului în realizarea și păstrarea uniformității cultului? De ce nu este permisă improvizația în materie de ritual?

17. Care sunt măsurile de ordin general pe care ar trebui să le ia autoritatea bisericească pentru realizarea uniformității în ritual?

18. Cum pot contribui sfinții slujitori la realizarea acestei uniformități?

19. S'au mai făcut și în trecutul Bisericii noastre încercări de uniformizare? De ce n'au izbutit?

20. Ce probleme pune uniformizarea cântării bisericești în cultul nostru?

21. Care sunt pericolele ce amenință muzica noastră bisericească tradițională?

22. Ce trebue să se facă pentru uniformizarea ei?

—o—